

DE CULTURA HORTORUM НА ВАЛАФРИД СТРАБОН И СРЕДНОВЕКОВНИТЕ МАНАСТИРСКИ ГРАДИНИ

Калина Босева

Епохата на първите Каролингски владетели на Франкската държава през VIII и IX век създава благоприятна почва за растеж на латинската литература и особено на поезията. Сред кичестия тематичен букет от поетични творби обаче има твърде малко стихове, които успяват да се откъснат от своите антични и раннохристиянски образци. Една от истински свежите, искрени и оригинални средновековни поеми е “De cultura hortorum” на Валафрид Страбон. Тя е израз на възхищението на един съзерцателен човек от красотата на света и езика. В нея личното преживяване на чудото на живота чрез ежедневната работа е съчетано с многогодишно задълбочено образование и литературен интерес. Валафрид някак успява да примири съзерцанието и науката, чудото и практиката, епоса и градинарството. Той въоръжава копривата с отровните стрели на антични богове, а с аромата на белия крем и пурпура на розата рисува добродетелите на християнската вяра.

Големите абатства около 800 г. не са място за уединение и тишина, а център на образование и търговия, управление и политика (Вж. **Mayer** 2003: 7–8). Франкският император Карл Велики разпоглежда създаването на училища във всяка епархия и абатство, а стремежът му да придаде и литературен блясък на своя двор води до разцвет на поезията (Вж. **Sidwell** 1995: 133–135). Възражда се интересът и към класическата литература, процъфтява подражаването на античните образци, ражда се каролингския минускул и зад стените на манастири като Фулда¹, Сен Гален², Райхенау, Мурбах³ и Лорш⁴ се преписват много езически текстове. Създават се красиви и четливи ръкописи, работят все повече манастирски скриптории. Този интензивен културен живот е свързан както с интересите на Карл, така и с разпространението на Устава, съставен от Св. Бенедикт, наричан “основател на западното монашество” и “баща на Запада” (**Бояджиев** 1996: 97).

От IV в. нататък постепенно ценобитното монашество започва да преобладава пред индивидуалната аскеза. Множеството труднос-

ти, които стоят пред манастирите, войните, остатъците от езичеството и недоброжелателното око, с което някои владетели гледат на разпространението на монашеството, създават необходимостта от строга организация в манастирската общност. Възникват монашески правила като тези на Св. Пахомий⁵, на Св. Василий Велики⁶, *Regula Magistri* (**Бояджиев** 1996: 109–110)⁷ и сетне *Regula Sancti Benedicti*. Всички те по свой начин обръщат внимание на организацията, необходима за успешното функциониране на все по-големите братства.

Според Св. Бенедикт основната причина за развалата в клира е липсата на организация и дисциплина, затова уставът му предвижда ясна йерархична структура в манастирските общности. Трябва да бъде постигнат съвършеният живот, който е комплекс от две основни повели – *Ora et Labora* (моли се и работи). Животът на бендиктинеца се състои от молитва, свещено четене, физически труд, писане и преписване, изучаване на музика, пеене на църковната служба и преподаване (**Kleiner** 2000: 298). Молитвата, наречена *opus Dei*, която е в основата на монашеския живот, задава ритъма на *horarium-a*. През времето, незаето с молитви, братята вършат зададената им работа, най-често ръчен труд на полето или в градината, а понякога и необходими за манастира занаяти като копиране на ръкописи или дърводелство. Постепенно самата работа се ритуализира. Например абатът може да разпреди да се извърши ритуален физически труд в градината, като по време на градинската работа се пеят псалми (**Payne-Carter** 1985: 43–44). Така работата се обединява с молитвата. Дотогава физическият труд не е смятан за нещо възвишено, а за задължение и бreme, което приляга на роби или хора с нисък произход. През късната Античност и ранното Средновековие християнството бързо обхваща основната част от населението на Западна Европа. Това обаче малко променя начина на живот и мирогледа на обикновения човек, който прекарва своите дни в труд и далеч от духовността на християнството. Св. Бенедикт издига труда до светостта на молитвата и прави възможно работата, необходима за оцеляването, да стане част от вярата. Този нов аспект на монашеския живот дава не само духовни, но и материални плодове. Бенедиктинците с тяхната отдаденост и добра организация играят важна роля за облагородяването на ранносредновековната Западна Европа. Те разчистват гъсти гори, пълни с диви зверове, пресушават блата и създават обработ-

ваема земя. Строят не само църкви и манастири, но и пътища, мостове и бентове. Уставът на Св. Бенедикт се смята също и за една от предпоставките за развитието на манастирската медицина. За всеки болен трябва да се полага грижа, сякаш е самият Христос, като за тази цел в идеалния манастир има и специално място, отделено за болните – *infirmarium*.

За нито една друга литературна фигура от IX в. не се знае толкова много, колкото за Валафрид Страбон (**Payne-Carter** 1985: 11). Основни източници за живота му са архивите, запазени в манастира Райхенау, регистърът на монасите, колекция от писма, запазена под името *Formulae Augienses*⁸ в ръкопис от IX век. В началото на IX в., вероятно през 816 г., когато абат е Хайто, Валафрид, приблизително на осемгодишна възраст, пристига в Райхенау. Страбон приема с готовност и ентузиазъм монашеския живот, получава солидно образование и още в ранна възраст се разкрива изключителната му поетична дарба и въобще вкусът му към създаване на латинска поезия. През 826 г. той пише поетичната творба *Visio Wettini*, описание на видението на неговия учител Ветти, а след това създава редица поетични жития на светци. През 826 г. отива във Фулда, където става ученик на Храбан Мавър. През 829 г. е поканен за наставник на сина на Людовик Благочестиви. Животът му оттам насетне е подвластен на политическите бури около наследниците на Карл Велики. Най-напред през 838 г. става абат на Райхенау, но през 840 г. е изпратен в изгнание, вероятно в Мурбах. Две години по-късно му е позволено да се завърне в Райхенау и това най-вероятно е времето, когато пише и своята забележителна поема *De cultura hortorum*. В нея се описват цветята и работата в неговата градина, за която се предполага, че е съществувала реално в манастира Райхенау. Валафрид умира едва 40 годишен на 8 август 849 г. Поемата *De cultura hortorum*, наречена още *Hortulus*, е важен източник за състава на манастирските градини от епохата, тъй като е съставена не само под влияние на литературни образци, а отразява реално съществуваща градина. В нея се описват лечебни растения, някои от тях прилагани и до днес, както и растения, характерни за тогавашната манастирска кухня. Страбон описва следните растения: *Salvia* (салвия), *Ruta* (седефче), *Abrotanum* (пелин), *Cucurbita* (тиква), *Pepones* (пъпеш), *Ab-sinthium* (пелин), *Marrubium* (пчелинок), *Foeniculum* (резене),

Gladiola (ирис), *Lybisticum* (девисил), *Cerfolium* (див керевиз), *Rafanum* (ряпа), *Nepeta* (коча билка), *Ambrosia* (бял равнец), *Agrimonia* (камшик), *Vettonica* (бетоника), *Apium* (целина), *Puleium* (блатна мента), *Menta* (мента), *Costum* (саусуреа), *Sclarega* (мускатна салвия), *Papaver* (сънотворен мак). В състава на описаните видове прозират няколко типа манастирска градина – медицинска, зеленчукова и чисто декоративна – тази, която в бъдеще ще се оформи като градина за съзерцание.

В езическата античност растенията се използват като част от религиозните ритуали и празненства за очистване, украса, аромат и са имали символично значение. Тази им роля постепенно преминава и в християнската Църква. Може да се каже, че манастирската градина възниква почти едновременно със самите манастири и нейната традиция още от начало е свързана с тази на самото монашество. Първите християнски отшелници и монаси в Египет се хранят съвсем оскъдно, но понякога притежават участък, където отглеждат зеленчуци, които ядат сурови⁹. Затова зеленчуците, наред с хляба, се налагат като основна храна за тези общности, които често напълно се въздържат от месо. Така първите манастирски градини, за които има сведения, са зеленчукови (**Meyraert** 1986: 25–26). Отглеждането на зеленчуци и цветя обаче има и своето символично значение – култивираните растения се свързват с различни добродетели, а плевелите са унищожавани, както пороците на човечеството. Това кореспондира с идеята за сакрализирането на труда в бенедиктинските манастири, където ритуалното плевене на градината, съпроводено с пеене на псалми, има връзка точно с това символично значение. Някои предполагат дори, че поклъването на семената отразява тайнството на Възкресението (**Garland** 1984: 18).

По време на арабското нашествие в Испания (VIII в.) заедно със завоевателите идват и ботаническите, медицински и културни познания за градините. Семена, луковици и разсад са внесени от Африка, Индия и Сирия. Под влияние на арабските лекари се засилва интересът към фитотерапията и от кухненската градина, в която се отглеждат едновременно зеленчуци, подправки и лечебни растения, се обособява *hortus medicus*, която през Ренесанса се превръща в ботаническа (**Aben** 1999: 45). Наред с арабската традиция, бенедиктинството със заложената в него грижа за болните се оказва благо-

приятна почва за развитието на медицината. Особено важна роля изиграва Касиодор¹⁰, който съветва своите монаси да изучават свойствата на билките и да се учат да познават лекарствените смеси. Той препоръчва и четенето на основни медицински съчинения – най-вече на *Materia medica* на Диоскорид и писанията на Хипократ, Гален и Целий Аврелиан. Голямо значение придобиват “Естествена история” на Плиний Стари и “Етимологиите” на Изидор Севилски, чиято четвърта книга представлява кратко въведение в медицината. Влияние оказват и някои латински преводи на антични гръцки творби, като т.нар. Лангобардски Диоскорид, който е в същността си превод на *Materia Medica*. Най-старото запазено произведение за манастирската медицина е една книга за лекарства, оцеляла в ръкопис от абатството Лорш, писана вероятно преди 800 г. Тя има предговор, който съдържа защита на медицината, като това вероятно показва, че през VIII–IX в. християнската Църква все още, наред с езическите вярвания, понякога отхвърля и медицината като резултат от гръцката натурфилософия. По-нататък ръкописът представя начин за намаляване на разходите за лечение, като предлага вместо скъпите лекарства на Ориента да се прилагат и местните билки, а отделните указания и рецепти показват отлично познаване на лечебните им свойства. Манастирската медицина постепенно се ориентира към фитотерапия с местни растителни видове, въпреки че голяма част от тези рецепти почива върху антични знания (Mayer 2003: 6–7).

Заниманието на манастирите с естествени науки има и своята богословска страна – тъй като Бог се проявява не само чрез думите си, но и чрез творенията си, то чрез изучаването на неговите създания могат да се направят изводи за Него самия.

В началото зеленчуковата градина се намира в максимална близост до кухнята. Тя е планирана симетрично и е заобиколена с плет или стена срещу крадци, животни и вятър. Това ограждане остава елемент от оформлението на градината дори след нейното преминаване зад главната манастирска стена. Единственият архитектурен акцент е вратата, която е оформена декоративно, за да покаже, че зад нея има нещо специално. Манастирите се разрастват, постепенно започват да се отглеждат и овошки, появява се фигурата на *hortulanus*¹¹ – често монах, но понякога и мирянин, който се грижи за градината. Първият известен градинар е Св. Фока, светец-патрон на градинарството, живял през III в. близо до Синоп (Rohde 1967: 105).

След Устава на Св. Пахомий обителта се огражда не само с морална, но и с физическа стена срещу агресивното езичество, а скоро, под въздействие на Устава на Св. Бенедикт, всичко необходимо за монасите се затваря зад тази стена. Ограждането на градината за медицински и кухненски нужди придобива вече и символично значение, нещо като изолирането на Рая от греховния свят (Garland 1984: 18).

Основните източници за манастирската градина през VIII и IX в. са *Capitulare de Villis* на Карл Велики¹²; “Планът на Сен Гален” – извор за съдържанието и оформлението на градината, както и за цялостната уредба на манастирите от този период, и *De cultura hortorum* на Страбон. Научните трактати от типа на “Етимологиите” на Изидор или компилативните сборници от IV и V в., освен че са по-ранни, не се смятат за достатъчно показателни за действително отглежданите растителни видове в манастирите, тъй като тези съчинения са резултат не от практическа работа, а от чисто научни проучвания и теоретични разработки, основаващи се често на антични творби.

Така нареченият “План на Сен Гален” е изработен в Райхенау някъде около 820 г. и е запазен днес в препис от Сен Гален, откъдето носи и своето име. Предполага се, че инициатор за изработката му е абатът на Райхенау Хайто, който го изпраща като идеен проект на своя приятел абата на Сен Гален – Гозберт. Планът не отразява структурата на нито една съществуваща обител, а представя концепция за идеалния манастир. Той предвижда група постройки, които се простират според изчисленията на площ от три и половина хектара. Освен църквата и спалните помещения на монасите са проектирани стаи за гости, кухни, бани, тоалетни, помещения за животните. Има занаятчийски ателиета, скрипторий, библиотека и училище за хора, които няма да стават монаси. В съгласие с бенедиктинския устав е предвиден и *infirmarium* – място за възстановяване на болни, където се правят кръвопускания и лечебни вани, къща за лекаря, аптека и място за съхраняване и сушене на билките. Планът съдържа трите основни типа градина – зеленчукова, овощна и медицинска, както и къща за градинаря (Pierre 1993: 35). Ръкописът е изключително подробен и с 340 надписа изяснява функцията на отделните сгради, техните помещения и дори мебелировката.

Къщата на градинаря говори за високото му положение в манастира, тъй като е снабдена със собствено огнище, което не може да се каже за нито едно от помещенията, предназначени за останалия персонал, ангажиран в земеделските дейности. Високата му позиция вероятно се дължи на това, че зеленчуците съставляват основна част от менюто на монасите. Пред входа на къщата е зеленчуковата градина (Вж. Обр. 2), която е с размери около 16 на 25 метра и е разделена на 18 лехи, в два реда по 9, всяка предназначена за отделен вид, които са рамкирани с дъски и имат пътеки за достъп от четирите си страни. От тези 18 вида растения 17 се съдържат и в *Capitulare de Villis* на Карл Велики, а от тях 5 се срещат и при Страбон. Валафрид описва *apium* (целина), *cerefolium* (див керевиз), *radices* (ряпа), *papaver* (сънотворен мак), *gitto* (резене). Останалите са: *cepas* (лук), *porros* (праз), *coliandrum* (кориандър), *anetum* (копър), *betas* (цвекло), *alias* (чесън), *ascolonias* (кромид), *petrosilium* (магданоз), *lactuca* (маруля), *sataregia* (кресон), *pastinachus* (пащърнак), *caulas* (зеле), като само *magones* (полски мак) не се среща нито в *Capitulare de Villis*, нито у Страбон (Horn 1979: vol 2, 203). Това прави много вероятно допускането, че при съставянето на плана на Сен Гален за база е използван *Capitulare de Villis*.

До зеленчуковата градина се намира гробището с овощната градина (Вж. обр 3), в което има 13 парцела за засаждане на групи дървета и 14 гробни места. Описаните видове и тук напълно съответстват на *Capitulare de Villis*, като е важно да се отбележи, че два от тях – смокиня и лавър – са топлолюбиви, а лавърът изисква средиземноморски климат. Това показва, че дори тези относително практически списъци са силно повлияни от класическите автори и не почиват изцяло върху наблюдения и теренна работа. В идеалния манастир би трябвало да се отглеждат: *mularius* (черница), *nugarius* (орех), *persicus* (праскова), *auellenarius* (лешник), *amendelarius* (бадем), *laurus* (лавър), *costenarius* (кестен), *malarius* (ябълка), *perarius* (круша), *prunarius* (слива), *sorbarius* (скоруша), *mispolarius* (мушмула¹³)

Градини с подобни размери обаче биха били твърде малки, за да представляват единствен източник на продукти за кухнята на манастира, която трябва да изхранва средно между 250 и 270 души. От търговските архиви на Сен Гален става ясно, че има практика в манастира да се внасят плодове, ядки и някои други продукти (Horn

1979: vol 2, p. 210–212). Документ от 843 г., времето, когато Валафрид е абат на Райхенау, дава детайли за продуктите в манастира и съобщава, че 40 лозари близо до манастира трябва да засадят по 12 реда праз в манастирската градина¹⁴ (**Staatsarchiv** 1949: 124–126). Някои предполагат, че зеленчуци са засаджани не само в градината, а навсякъде между отделните сгради, където пространството позволява (**Meysraert** 1986: 34).

В Западна Европа през този период започва да се оформя един характерен тип градина, наречен *Hortus conclusus*, с атриум и перистил, който се развива на основата на архитектурната традиция на римската вила, която навлиза в западноевропейските манастири през византийската Църква. Композицията на тази градина често наподобява мотиви, подобни на персийските килими – четириъгълник, разделен на четири парцела от пътеки или канали, които образуват кръст, като в средата може да има воден източник – кладенец, фонтан или езерце. Тези канали символизират реките на Рая. Понякога в *hortus conclusus* се отглеждат и цветя за украса в храма или за гирлянди на празници (**Garland** 1984: 18). Тази градина постепенно се преплита с медицинската и впоследствие се превръща основно в място за съзерцание – т.нар *Hortus contemplationis* (**Aben** 1999: 47–49).

В плана на Сен Гален виждаме все още недооформения модел на *Hortus conclusus* в централния манастирски двор (Вж. обр. 4), обграден с постройки от всички страни. Неговият покрит перистил служи за преминаване от една сграда в друга, а в средата има дървета, разположени около елемент¹⁵, който най-вероятно е фонтан или друг воден източник. Пространството е разделено на четири от две пресечени на кръст пътеки.

Медицинската градина (Вж. обр. 5) е близо до болницата и мястото, където се съхраняват и приготвят лекарствените смеси. Тя е оградена и в нея има 16 вида лечебни растения, които се съдържат и в *Capitulare de Villis*, а 9 от тях намираме и у Валафрид. Те са: *lilium* (лилиум, бял крем), *rosa* (роза), *menta* (мента), *costa* (калоферче), *salvia* (салвия), *ruta* (седефче), *gladiola* (ирис), *lubestico* (девисил), *feniculum* (резене), останалите не са описани от Страбон: *rosmarino* (розмарин), *fasciolos* (лаблаб, катерлив боб), *sataregia* (кресон), *fena greca* (сминдух), *sisimbra* (лечебна мъдрица, воден кресон), *cumino* (кимион). От шестнадесетте правоъгълни лехи осем

са в средата, разделени в два реда по четири и достъпни от всички страни, а останалите осем са долепени до стената. Това необичайно разположение се смята за ранен белег за постепенното преминаване от чисто утилитарна градина към градина за украса или съзерцание – *hortus contemplationis*. Край стената са разположени такива многогодишни красиво цъфтящи едри растения като розата, белият крем, розмаринът, седефчето, които изискват малко грижи при обработване. Редом с тях в плътни лехи се разполага ментата, катерливият лилаво цъфтящ *Dolichos lablab* покрива бързо големи площи по стената, там са и едногодишните храстчета на градинската чубрица и на гръцкия сминдух (**Horn** 1979: vol 2, p. 181–183). Това разположение на лехите създава пространство с по-ясно изявен център и добра геометрична подредба, което е присъщо на градината за съзерцание. Поемата на Страбон носи усещането за градинската работа като религиозен акт, молитва и съзерцание. *Hortus conclusus* цели да постигне единение на времето (разделено в поредност от цикли), пространството (в неговата геометрична симетрия) и виждането на безкрайния Бог в неговото творение – света. На това търсене отговарят цялостната структура на бенедиктинския манастир, йерархията сред неговите монаси и режимът на работа и молитва. Редът е хармония, графикът е отражение на естествените световни цикли – редуването на деня и нощта, смяната на сезоните. Този стремеж към ред и симетрия е част от мисленето на бенедиктинеца и също прозира в поемата на Валафрид.

След XI в. бенедиктинските манастири се опитват да се освободят от своите светски задачи, манастирските училища остават на заден план, братствата се концентрират върху начина на живот, определен от Устава. Литургията и съзерцанието (*contemplatio*) стават по-важни от образованието и науката. Съзерцанието, което у Страбон два века по-рано виждаме в зародиш, се развива и постепенно става основен акцент в манастирската градината (**Mayer** 2003: 12).

Поемата *De cultura hortorum* още в най-стария запазен ръкопис съдържа 444 стиха, разделени на 27 глави: първите три глави са уводни, следват 23 глави, в които са описани 24-те растения, отглеждани от Страбон, и накрая е поместено посвещение към учителя му Грималд. Нямаме доказателства, че съществуващото разделение на глави принадлежи на автора и е възможно то да не е оригинално,

тъй като не отговаря точно на разпределението на материала в текста. Наистина би било логично посвещението да е разположено в началото и да бъде отделено от поемата, тъй като то отправя към нея като към отделно произведение. Първите глави заедно представляват тричастен увод, в който Страбон успява да предаде най-силно своето отношение към градината, работата и света изобщо. Той сам казва, че знанията му не са плод единствено на литературни проучвания, а и на труд, който изцапва ръцете му с пръст и му дава истински опит (**Strabo** 1966: 24–30). И наистина тази близост на автора до работата е нещо, което не може да се види никъде другаде, нито Вергилий, нито Диоскорид, нито Плиний, нито Лукреций сам е торил своите лехи и капка по капка през пръстите си е поил семенцата. Читателят успява да усети умиленето, притесненията и радостта от работата на един истински бенедиктинец и градинар. За него работата е молитва, а растежът на семената е като плодът, който дава словото Божие, попаднало на плодородна почва (Мат. 13:23). Страбон не толкова дава практически съвети по градинарство, колкото създава връзката между работата и съзерцанието – в грижата за нещо, което расте не по твоята воля, което е красиво не благодарение на твоите усилия. Поемата показва нуждата на бенедиктинеца да облагородява, да подрежда, да структурира света, да има градина в стройни лехи, както има график за дневния ред. Тази уводна част има ясно обособен финал, в който Валафрид сякаш обявява започването на същинската си поема, като казва, че се нуждае от всичките си умения, за да украси с почит скромното дело на тази реколта.

След тези три глави започва основната част на поемата, която е разделена на глави според отделните описани растения. Тя в най-голяма степен е съставена по античен образец с характерни за епоса и лириката елементи, но същевременно следва и описанията в научните съчинения по схемата име, външен вид, активни части и свойства на растението. Описанията на растенията показват, че Страбон не само ги е виждал с очите си, но и че е искрено вдъхновен от тях, че ги е съзерцавал, че им се удивява и оценява красотата и аромата им, наред с лечебните им свойства. Дори нещо толкова прозаично като кратуната е описано като истинско произведение на изкуството. Общата част създава усещането за антична поема, в която Страбон не се и опитва да вплете християнска символика. Той запазва за нея

самия финал, където представя двойката ценности, символизирани от розата и белия крем. Образността на тази част на поемата ясно се – различава от предишната и структурно би било по логично да бъде обособена в отделна глава. Може да се каже, че основната част приключва в средата на главата, която според ръкописа се отнася до розата, там където Страбон спира да говори за вида и лечебните ѝ свойства (в 404 стих) и рязко преминава към символично заредения финал.

Двете растения, които Страбон разглежда като християнски символи, са розата в края и белият крем по средата, които разделят поемата на две симетрични части от по 12 растения (вж. схемата по-долу). Тази структура напомня на дванадесетте стъпала на смирението в Устава на Св. Бенедикт, който ги сравнява с двойната стълба, която се присъхва на Яков. Когато човек се смирява, той всъщност се изкачва, а когато се възгордява, в действителност слиза по стълбата.

	24 Rosa – Роза	
1 Salvia – салвия		23 Rafanum – ряпа
2 Ruta – седефче		22 Nepeta – коча билка
3 Abrotanum – пелин		21 Ambrosia – бял равнец
4 Cucurbita – тиква		20 Agrimonia – камшик
5 Pepones – пъпеш		19 Vettonica – бетоника
6 Absinthium – пелин		18 Apium – целина
7 Marrubium – пчелинок		17 Puleium – блатна мента
8 Foeniculum – резене		16 Menta – мента
9 Gladiola – ирис		15 Costum – саусуреа
10 Lybisticum – девисил		14 Sclarega – мускатна салвия
11 Cerfolium – див керевиз		13 Papaver – сънотворен мак
	12 Lilium – лилиум, бял крем	

Тази симетрия на поемата се нарушава единствено от факта, че две от растенията, Sclarega и Costus, са събрани в една глава, което говори, че разделянето на главите много вероятно не е направено от автора.

Частта с описанието на растенията успява да създаде усещането за разходка из градината. Няколко пъти Страбон казва за някое растение, че се намира най-отзад, или пък че се намира до предишното, и така поемата сякаш обхожда реално съществуващо място. Само по реда, в който са описани растенията, и по тези кратки бележки за разположението им е невъзможно да бъде възстановена подредбата на лехите в градината, затова може да се използва за основа примерната медицинска градина от Плана на Сен Гален . Тя съдържа по-малко растения, но чрез разделяне и заместване би могло да се възстанови един хипотетичен план на Страбоновата градина (вж. Обр. 1). Този начин на планиране на градината и оформяне на лехите, засвидетелстван в Плана на Сен Гален, започва да се нарича *hortus Strabi*, вероятно защото изследователите свързват неговата поема с този модел.

Поемата на Валафрид Страбон е доказателство, че един талантлив поет може да познава и да следва утвърдени модели и същевременно да бъде оригинален и необикновен. Една от традициите, които се открояват в „*De cultura hortarum*“, е на античните медицинските съчинения и по-специално тези с фитотерапевтична и ботаническа насоченост. Поемата на Страбон отразява рецепцията им през неговата епоха и нивото, до което са достигнали в развитието си. В „*Hortulus*“ се усеща и обособяването в манастирите на медицинската и донякъде декоративна градина, отделила се от чисто утилитарната, зеленчукова и кухненска. Забелязват се и първите признаци на появата на *hortus contemplationis* като място за съзерцание и медитация, която ще се оформи напълно няколко века след Страбон. Поемата е изградена с античната образност и форма, допълнени с християнски символи и оцветени от светогледа, характерен за един бенедиктински монах. Несъмнено ново и различно е самото преплитане на научната и поетическата традиция, на християнския мироглед и символика и на практическите знания за градината.

„*Hortulus*“ обаче е оригинална творба, която се отличава от всичко писано по-рано, най-вече заради личното отношение и преживяване на Страбон. Макар да се възприема като наръчник и да дава практически съвети, това е всъщност индивидуална поезия, която изразява възторга на своя автор от нещо видяно, изживяно и докоснато. Това е възхвала не на най-добрите билки, а на плодовете на

труда и искрената радост на един градинар. В посвещението си на Грималд Страбон се надява “съчинението” му да остане спомен за работата му и наистина, благодарение на тази поема, градинки като неговата могат да се видят на много места и днес, отгледани от хора, вдъхновени от любовта към градинарството на един монах с истински поетичен талант.

БЕЛЕЖКИ

¹ Манастир в дн. Централна Германия, основан в 744 г.

² Манастир в дн. Североизточна Швейцария, едно от най-големите бенедиктински абатства, основано през 719 г.

³ Манастир в Елзас, в дн. Източна Франция, основан през 727 г.

⁴ Манастир в дн. Югозападна Германия, основан през втората половина на VIII век.

⁵ Св. Пахомий (292–348) – отшелник от Египет, основоположник на ценобитното монашество. Той поставя на първо място в своите правила подчинението и аскезата.

⁶ Св. Василий Велики (330–379) – един от Отците на Църквата, роден в Кесария Кападокийска. Установява правила за монашеския живот и заедно със Св. Пахомий е смятан за един от бащите на ценобитното монашество в Източната Църква.

⁷ *Regula Magistri* е устав с неизвестен автор създаден по същото време и в същия регион с *Regula Sancti Benedicti* – по някои въпроси те имат сходно съдържание и не е категорично доказано, дали един от двата е първообраз на другия.

⁸ В тази епоха понякога били пазени копия на писма като образец за кореспонденция, макар че там обикновено липсват имената на изпращача и получателя.

⁹ Яденето на храна, която не е минала през огън, е било широко разпространено сред тези ранни монаси, това може би се дължи на идеята, базирана на апокрифни текстове, че след изгонването на Адам и Ева от Рая хората са наказани да ядат храната на дивите животни, която се състои от зелените растения на земята. Пример за това схващане може да бъде открит в ирландската поема *Saltair na Rann*, за която се смята, че е базирана на латински и дори ранни гръцки текстове. (Meyraert 1986, 26)

¹⁰ Основател на манастира Вивариум в Италия.

¹¹ За *hortulanus* най-напред се говори още в *S. Isidori Hispalensi episcopi, Regula Monachum*, 20, PL, col. 890 C, *Ad hortulanum quoque pertinebit*

munitio custodiaeque hortorum, alvearia apum, cura seminum diversorum, ac denuntiatio quid et quando oportet in hortis seri sive plantari. За наличието на градинар и овощна градина знаем и от Regula S. Pachomii a S. Hieronymo in Latinum sermonem conversa, 73 Nullus de horto tollat olera, nisi ab hortulano acceperit... 77 Sin autem invenerint sub arboribus poma cecidisse, comedere non audebunt, sed reperta in transitu iuxta radices arborum conlocabunt. (**Boon, A., Pachomiana Latina**, Louvan, 1932, p. 13–52 цит. В: **Meyraert**, p. 27)

¹² В LXX глава на Capitulare de Villis от около 795 г. има списък с растения, които трябва да се отглеждат в градините на Карл Велики. Той съдържа имената на 72 лечебни, медоносни, ароматни растения и зеленчуци и 16 дървета.

¹³ В Horn е определено като имел, но в разпознаването на растенията от капитуларе де вилис е разпознато като мушмула и е много по вероятно да е така, щом става дума за плодно дърво.

¹⁴ XL viri vinitores debent plantare porrum in orto fratrum, unusquisque XII lineas.

¹⁵ Елементът е отбелязан с кръг и вътре пише sauina, което е растението juniperus sabina (вид дървовидна хвойна) и вероятно се отнася до четирите знака за дървета разположени диаметрално около кръга.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Aben, 1999: R. Aben. Saskia de Wit. *The Enclosed Garden*, 1999.

Garland, 1984: S. Garland. *The Herb Garden*. London, 1984.

Horn, 1979: W. Horn and Ernest Born. *The Plan of St. Gall: A Study of the Architecture & Economy of, & Life in a Paradigmatic Carolingian Monastery*, 3 volumes. London, 1979.

Kleiner, 2009: Fred S. Kleiner. *Gardner's Art Through the Ages: The Western Perspective*, Vol 1, Wadsworth Publishing; 13 edition, USA, 2009.

Mayer, 2003: J. G. Mayer. *Kräuterbuch der Klostermedizin*. Leipzig, repr. 2003.

Meyraert, 1986: P. Meyraert. *The Mediaeval Monastic Garden*. – In: McDougall, Elisabeth B., *Mediaeval Gardens*, Harvard University, Washington, 1986.

Payne-Carter, 1985: D. Payne-Carter. *Procession and the Aesthetics of Everyday Life in a Benedictine Monastery*. – In: *The Drama Review: TDR*, Vol. 29, No. 3, *Processional Performance* (Autumn, 1985), pp. 42–47.

Pierre, 1993: P. Riché. *The Carolingians: a Family Who Forged Europe*, transl. Michael Allen, Philadelphia, 1993.

Rohde, 1967: E. Rohde. *Garden-craft in the Bible, USA*, 1967.

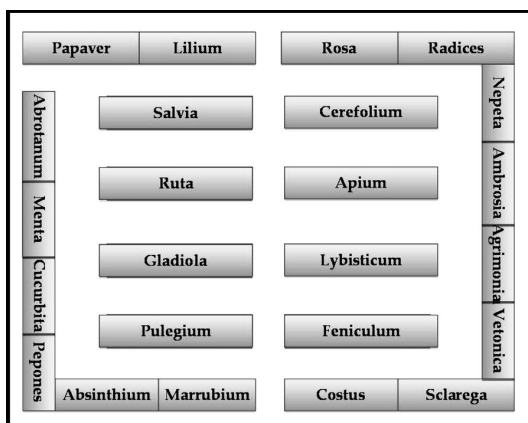
Sidwell, 1995: K. C. Sidwell. *Reading Medieval Latin*, Cambridge University Press, UK, 1995.

Staatsarchiv, 1849: Staatsarchiv. Württembergisches urkundenbuch, Württemberg (Germany) Staatsarchiv, vol 1. Stuttgart, 1849, p. 124–126.

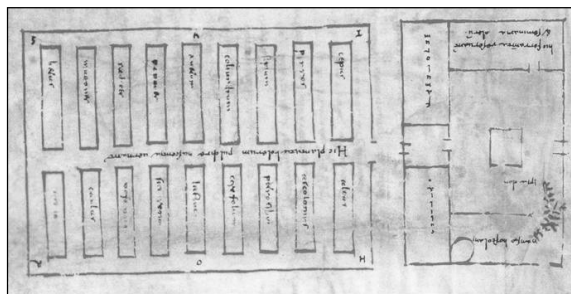
Strabo, 1966: W. Strabo. *Hortulus*, transl. Raef Payne, commentary Wilfrid Blunt, Hunt Botanical Library, Pittsburg, Pennsylvania, 1966.

Бояджиев, 1996: Р. Бояджиев. *Ранно западноевропейско монашество, Бенедиктинците и Изтокът до средата на XI век*. София, 1996.

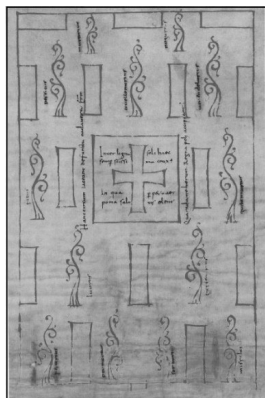
ИЛЮСТРАЦИИ

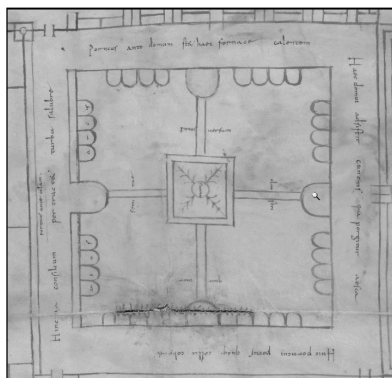
Обр. 1. Схема на градината на Страбон

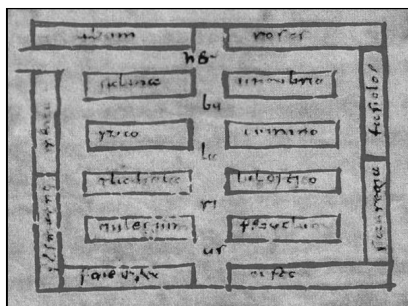
Обр. 2. Зеленчукова градина от плана на Сен Гален и къща на градинаря (Horn, vol. 3, p. 60, 83)

Обр. 3. Овощна градина от плана на Сен Гален (Horn, vol. 3, p. 85)

Обр. 4. Централен двор от плана на Сен Гален (Horn, vol. 3, p. 63)

Обр. 5. Медицинска градина от плана на Сен Гален (Horn, vol. 3, p. 88)